

TOPLUMSAL CİNSİYET VE İSLAM DÜŞÜNCESİNDE KADIN

GENDER AND WOMEN IN ISLAMIC THOUGH

M. Hanefi PALABIYIK*

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi, Erzurum / Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-7173-152X

Yazışma Adresi:

M. Hanefi PALABIYIK
E posta: hanefim@atauni.edu.tr

Gönderim Tarihi : 6 Ekim 2019
Kabul Tarihi : 20 Aralık 2019

ÖZ

Bu çalışma feminist araştırmacıların en temel sorularından birini, İslam düşüncesi açısından ele almayı hedeflemektedir: “Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları belirleyen, onların doğal özellikleri midir yoksa içinde yaşadıkları toplum mu?” Bu soru aynı şekilde ve hatta aynı ifadeler kullanılarak, “Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları belirleyen “din” midir yoksa içinde yaşadıkları toplumun dini paradigmaları mıdır?” biçiminde de sorulabilir. Buna ayrıca, kadınlık ve erkeklik açısından doğallığın ne olduğu ve neyin, nasıl tespit edileceğinin de cevaplanması gereken sorular olduğunu katmamız gerekmektedir. Diğer yandan problemin haklar, insan hakları, adalet ve eşitlik açılarından ele alınma imkânı da meselenin diğer yanıdır.

Bu soruların bazı cevaplarını toplumsal yapı ve dini geleneğimiz açısından değerlendirirken, hiçbir müminin, geleneği savunmak adına Kur'an'ı veya Allah Resulü'nün sünnetini görmezden gelme hakkının olmadığını düşünmekteyiz. Bu yüzden Kur'an ve hadislerle, her dönemde ve her yerde, Kur'an'ın kendi ilke ve prensiplerinin göz önüne alınarak yaklaşılması; tarihî bağlamı ve metin bütünselliği, tutarlı bir anlama yöntemiyle, yeniden ve defaatle elden geçirilerek yorumlanıp çağa taşınması ve problemlerin çözümünde onlara öncelik verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü Allah ve Resulü'nün, nasıl bir toplum, nasıl bir kadın ve erkek modeli istediklerini ortaya koydukları açıktır. Bu modeli tespit ederek çağımıza taşımak da - ulemanın kendi dönemleri için yaptığı gibi- çağdaş bilim adamlarının işi ve görevidir. Çünkü burada yaşanan problemler doğrudan bizden kaynaklanmaktadır.

Diğer açıdan Kur'an'ın ve Resulullah'ın dönemlerinde bulunmayan bir problemin, onlarda aranması ve istenenin/beklenenin onlara söylenmesinin problemlili olduğu da göz ardı edilmemelidir. Çünkü bazı hususlar modern dünyanın problemi; ama sanki geçmişte de aynı problem varmış gibi düşünülmektedir ve bu bir anakronizmdir. Bu tür hususlarda öne sürülenler kabul edilebilir/kabul edilse de, diğer yandan bizlerin, müminler olarak bu problemlerle karşı karşıya kaldığımız ve bunları da kaçmadan çözmek durumunda olduğumuz bir vakiydir. Bu problemi veya benzerlerini insan hakları veya kadın hakları üzerinden hareketle de çözebiliriz. Burada da ölçümüz, kanaatimce Kur'an ve sünnet'in ruhuna, ilke ve prensiplerine ters düşmeden çözüm üretilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Din, Dini kültür, Cinsiyetçilik, Ataerkillik, Din dili, İçtihat

ABSTRACT

This paper asks whether the differences between men and women are their natural characteristics or these differences are because of the society they live in, which is one of the most frequently asked questions by feminist researchers. We would like to rephrase the same question using the same wording and ask whether the differences between men and women are created by religion or they are different because of the religious paradigms. In addition to this, we need to ask whether manhood and womanhood are innate and natural and how/what they are determined. on the other side, human rights, justice and equality are the other matters of these questions.

We are of the opinion that no one reserves the right to ignore Koran or the traditions of the Messenger of Allah while seeking answers to these questions

within the context of our social structure and religious traditions. Therefore, we think that Koran and hadiths are to be approached holistically with Koran's own principles in a historical context and to be interpreted in tune with the times in order to solve the problems because it is clear what type of a society and models of men and women Allah and his messenger would like to see. Identifying this model and keeping it up with times is the contemporary scholars just like the ulama did in their time. Thus, these current problems are directly because of us.

Apart from that, a problem not existing in times of Koran and the messenger of Allah shouldn't be addressed through them and doing is seems to be problematic as certain problems are modern world problems and are thought as if they existed then, which is anachronism. Although the arguments put forward to these issues are/may be acceptable, it is fact that we, as Muslims, face these issues and need to find a solution without ignoring them. We can also seek solutions to these problems through human and women rights. In my humble opinion, we need to base our solutions on the disciplines of Koran and the spirit of traditions.

Keywords: Gender, Gender equality, Religion, Religion culture, Sexism, Patriarchy, Religious language, Historical, Contemporary, Ijtihad.

Atıf için (How to cite): **Palabıyık MH.** Toplumsal Cinsiyet ve İslam Düşüncesinde Kadın. Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi 2019;1(2):81-100.

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, *biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır.* Şüphesiz geleneksel toplumların değil modern toplumların sorunu olarak ortaya çıkan kadınlara ait bir takım problemler ve kadın hakları sorunlarıyla baş etmek isteyenler, bilhassa feministler tarafından ortaya atılan bu kavramın feminist çalışmalar yapanlar tarafından önemi, onun kadınlar ile erkekler arasındaki güç ilişkilerini anlamaya, eşitsizlikleri sorgulamaya yarayacak bir kavram olarak düşünülmesinden sonra artmıştır (Berktaş, 2013). Bu güç ilişkilerinin arkasında yatan mitolojiler, gelenekler, kanunlar, kültürler ve tarihin getirdiği tüm dayatmaların, nasıl

bir meşruiyet oluşturduğunu anlamaya çalışmak da ortaya çıkan bu problemlerin çözümünde en önde gelen alanları oluşturmaktadır. Diğer yandan kültür tanımlarına bakıldığında göze çarpan en önemli husus, onun çok çeşitli unsurlara sahip oluşu ve *dinin* de onun önemli bir parçasını oluşturmasıdır. Diğer yandan dinin; kanunlar, gelenek örf, sanat, musiki ve tarih gibi kültürün öteki unsurlarına tesir ettiği hatta onları şekillendirdiği de bilinmektedir.

Gerçekten de tarihin hiçbir döneminde örgütlü veya tam teolojik olmasa da “inançsız” bir topluma rastlamanın mümkün olmadığı kabul edilmektedir. Geleneksel ilahiyatçı teori açıdan baktığımızda da, ilk insanın peygamber olduğuna dair kabullerin, *Tanrı'nın tarihin hiçbir döneminde “insan”ı göz ardı etmediği, ihmal etmediği ve her bölgeye veya her zaman peygamber göndererek toplumlara müdahale ettiği* anlamına

geldiğini söyleyebiliriz. Buna göre din, insanlıkla başlamıştır ve bilhassa modern öncesi toplumlarda (XX. yüzyıla kadar hayatın en belirleyici unsurlarından biri olmuştur.

Bu bağlamda sorunları irdeleyen feminist araştırmacıların en temel problemlerinin, “erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları yaratan onların doğal özellikleri midir, yoksa içinde yaşadıkları toplumun özellikleri nedeniyle mi farklılık vardır?” sorusu olduğu meşhurdur (Berktay, 2013). Bu sorunun aynısını ve hatta aynı ifadeleri kullanarak, “erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları yaratan ‘din’ midir, yoksa içinde yaşadıkları toplumun dinî paradigmaları nedeniyle mi farklıdır?” şeklinde sormak da mümkündür. Buna bir de, *kadınlık ve erkekliği belirleyen fitriliği mi/doğallığı mı olduğu* sorusunu ve ayrıca bu fitriliğin/doğallığın ne olduğunun ve nasıl tespit edildiğinin/edileceğinin de cevaplanması gereken bir soru/sorun olduğunu katmamız gerekmektedir. Diğer yandan hak, insan hakları, adalet ve eşitlik vurguları da meselenin diğer yanındır (Martı, 2015; Göçeri, 2012).

Burada önce bazı hususları tespit ve tayin ettikten sonra bir takım soru ve sorunlara daha sonra da çözümlere temas etmeye çalışacağız.

DİNÎ VE SOSYAL AÇILARDAN DURUM TESPİTİ

Öncelikle dinin toplumlar açısından son derece etkili olduğu ve bu nedenle de çok canlı, çok katmanlı, dinamik ve geçişken özellik taşıdığı kabul edilmelidir. Çünkü hiçbir dinin, Peygamberi/kurucusu zamanındaki saflığını ve basitliğini koruduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple biz, “din”den bahsederken onun kültürel ve sosyolojik sürecini de göz önüne alarak konuşmaktayız. Yani *dinden* değil, *dinî kültür* veya *din kültüründen* bahsetmek

zorunda olduğumuz açıktır. Bu nedenle ilahiyatçılar her hangi bir hususu izah ederken, “Kur’an’da şöyledir.”, “sünnette böyledir”, kelam/fıkıh/tefsir/tasavvuf vs.yi kastederek “İslam düşüncesinde ise böyledir” şeklinde bir detaya başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Yani bizler bugün “din” derken, “Kur’an ve sünnet”ten değil, oluşumunu yaklaşık *üç-dört asır içinde tamamlayan ve çok yönlü devam eden 1400 yıllık bir gelenekten/paradigmadan* söz etmiş olmaktadır. Bu geleneğin içerisinde, başta hadisler ve tefsirler olmak kaydıyla, bunların şerhleri, sahih ve uydurma tüm rivayet metinleri, fikhî ve itikadî mezhepler ve görüşleri, tasavvuf ve metinleri, tarikat ve şeyhlerin görüşleri ile oluşan tüm dinî literatür, edebiyat ve şiir kitapları ile sözlüklere kadar her şey girmektedir. Şimdi bütün bu metinlerle oluşan paradigmaya “din” demekle, Kur’an ve sahih hadislerin ortaya koyduğuna “din” demenin aynı şey olamayacağını öncelikle vurgulamak durumundayız. Bunları derken de, aslında toplumda gerek popüler ve gerekse profesyonel olarak dinden bahsedenlerin çoğunun da *dinî kültürden, dinî gelenek ile oluşan paradigmadan ve dünya görüşünden* bahsettiğini unutmamak gerektiğini de belirtmek istiyoruz. Yalnız şu hususu özellikle vurgulamak gerekmektedir: Bu sonuç kaçınılmaz olarak oluşmuştur, hatta oluşmaya da devam etmektedir; bu durum kanaatimce yanlış da değildir doğru da; tabiidir.

Kadın, şiddet ve toplumsal cinsiyet ile daha binlerce meseleyi ele aldığımızda, çok sayıda iddia, görüş ve çözümlerle karşılaşılmasının sebebi, bu muazzam kültürel birikimdir; bu birikimin tayin ve tespit ettikleridir. Bu yüzden bizler bu birikime, *din değil dinî olan, dinden çıkarılan veya anlaşılan* demeyi uygun buluyoruz. Şüphesiz bunların içinde isabetli

ve isabetsiz çıkarımlar olduğu veya olabileceği gibi, tamamen yerel ve özel olanların da olduğu bir gerçektir. Aynı husus bizim için de geçerlidir. Burada her zaman vurgulanması gereken bir ince çizgi vardır ki, o da, bütün bu birikimin çoğunun, doğrudan “Kur’an ve sünnet” olmadığı, “Kur’an ve sünnetin metodik yorumları/mezhep görüşleri” olduğudur.

Yukarıdaki izahlarımızdan çıkarılması gereken sonuç ise kanaatimizce şudur: Ya gelişen veya değişen anlayış ve durumların doğurduğu problemleri çözmek için “dinî geleneğe” başvuracağız ve orada ne varsa alıp kullanacağız veyahut orada problemlili olan veya sorunumuzu çözmeyen hususu bırakarak, doğru bir *metotla* yeni çözümler üreteceğiz, klasik ifadeyle “içtihat” yapacağız.

Başlığımızla alakalı hususlarda İslam kültürü ve medeniyetinin zengin görüş ve birikimler içerdiği kabul edilmelidir. Ama buradakilerin de ne kadarının doğrudan “din” veya “dinî” olduğuna karar vermek durumundayız. Çünkü bugünün insanı ne Kur’ân’ın doğrudan muhatabıdır ve ne de yanbaşında, kendisiyle birlikte yürüyen Allah’la doğrudan irtibatı olan bir Allah Elçisi vardır. Dolaylı muhataplarının önünde bir metin olarak duran Kur’an’ın ve hadislerin konuşurulması açısından, geçmişte yaşayan muhataplarla çağlarını yaşayan muhataplar -metodolojik olmak kaydıyla- aynı konum ve durumdadır. Yani *eskinin/geleneğin -sırf eski/gelenek olduğu için- yeniden/çağdaş olandan daha doğru ve sahih olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, yeninin de -sırf yeni olduğu için- yanlış ve batıl olduğunu söylemenin mümkün olmadığı* açıktır. Anlayıp anlamlandırarak, tarihî olanla evrensel olanı tespit etmek, hem “din” olanı ve hem de “dinî olan kültürel birikimi” yorumlamak zorundayız. Bunu, geleneğimizden ve bu geleneği oluşturan

sosyo-kültürel kodlarımızdan kopmadan, kendimize, dinimize, milli kültür ve geleneğimize *yabancılaşmadan* yapmak durumundayız. Bu hem doğru tespit, tutarlılık ve bilimsel olmak açısından hem de toplumsal karşılığını bulmak açısından önemlidir. Yoksa söylenenler hayata geçirilmeden “konuşulan boş sözler” olarak kalmaya mahkûm olacaktır.

Burada durum tespiti sadedinde söyleyebileceğimiz hususların değerlendirilmesini aşağıda yapmakla beraber, şimdi sadece kadınlar hakkındaki bazı ayet ve rivayet yorumlarına (Oruç, 2016; Bilik, 2012; Kalyoncuo, 2017) dayalı olarak gelişen birtakım problemlere hatta daha doğru bir ifade ile *kadınlar hakkındaki geleneksel dinî paradigmaya* maddeler halinde temas etmek istiyoruz:

1. Kadının “Adem’in kaburga kemiğinden” yaratılmış olması,
2. Sosyal/kamusal alana kadının çıkması ve oradaki durumunun (kadının çalışması, okuması, seyahati, gezip dolaşması, kendini bizzat ifade ve temsil etmesi vs.) kısıtlı olması,
3. Sosyal, siyasal ve medenî haklara sahipliği (evlilik, suç-ceza dengesi, idarecilik, milletvekilliği, kamu görevi üstlenmesi, mal sahipliği vs.) hususlarında sınırlamalar olması,
4. Giyim-kuşam, sanat, mimari vb. alanlarda kadının durumu (süslenme, müzisyenlik, sanat kollarında yetkinlik vd.) ve sınırlanmışlığı,
5. Kadının kocasının yanında, onunla ve onun sayesinde olduğu, ona her yönden itaat etmek zorunda olması,
6. Şahitliğin erkeğe göre yarı yarıya oluşu ve adet görmesi nedeni ile kadının aklının ve dininin eksik olduğu,
7. Kadının dövülebileceğine izin olması,

8. Kızların, rızaları hilafına velileri tarafından evlendirilebileceği, kız çocuklarının ergenleşmeden veya çok gençken/çocukken evlendirilebileceği,

9. Boşama hakkının yalnız erkeğe ait olduğu,

10. Kadınlara okuma yazma öğretilmemesi gerektiği,

11. Kadının fitne olup ve at ve ev gibi uğursuz olduğu,

12. Cehennemliklerin çoğunun kadınlardan oluştuğu,

13. Kadının, kocasının rızası olmadan evinden dışarı çıktığı zaman, evine dönünceye kadar mahlûkatın ona lânet ettiği,

14. Allah'ın geride bıraktığı gibi, erkeklerin de kadınları geride bırakması,

15. İşlerini ve yönetimlerini kadına havale eden bir kavmin asla iflah olmayacağı (Ateş, 2015; Tuksal, 2000; Martı, 2009), şeklindeki pek çok geleneksel yorum; kadın-erkek ilişkisini tamamlayıcı bir durum olmaktan çıkartmış, bir ast-üst ilişkisine bağlamış ve kadını erkeğin hegemonyasına tabi kılmıştır. Burada üzerinde durduğumuz ve problem gördüğümüz husus, Kur'an ve sünnetin neyi ve ne şekilde emredip emretmediği değil, kadını ilgili bu anlayışların geleneksel dinî paradigmadan kaynaklanmış olmasıdır. İşin asıl önemli olan tarafı bütün *bu yorumların, Allah'ın/Tanrı'nın isteği olarak tanımlanması ve meşrulaştırılmasıdır*. Ayet ve hadislerin bu yönde kullanılması/yorumlanması, kadını, erkeğe göre *daha geri, daha zayıf, daha eksik ve dolayısıyla ona bağımlı olması zorunlu* bir varlık haline getirmiş; toplumsal hiyerarşide kadının erkeğin altına yerleştirilmesi anlayışını getirmiştir.

Bu noktada ortaya atılan iddialardan ve sorunlardan bazıları yukarıda ifade ettiğimiz gibi şunlardır: Eşitsizlikleri veya adaletsizliği yaratan, bu iddiaları

meşrulaştıran ya da besleyen nedir? Modernitenin veya bazı feministlerin iddia ettiği üzere bizzat Tanrı'nın/Kur'an'ın kendisi mi, yoksa geleneksel dinî söylemler midir? Eğer öyleyse, hangi dinî anlayışlar ve nasıl/neden bu iddiaları benimsemişlerdir ve bu anlayışlar hangi toplumsal gruplar tarafından benimsenmiştir? Bu sorular hem ilahiyatçıların ve hem de feministlerin samimiyet ve ciddiyetle üzerinde durması gereken sorulardır.

Kur'an'ın yedinci asır Hicaz bölgesinden bizimle konuştuğu, Allah'ın insanlığa son mesajını Mekke-Medine halkı üzerinden gönderdiği hatırlanacak olursa, Kur'an'ın günümüzdeki anlaşılma/metodolojik problemlerinin olması da normal kabul edilmelidir. Bununla birlikte, herhangi bir Kur'an okuyucusunun, ayetler ve hadis metinlerini kendisine okuduğunda zihninde İslam'da cinsiyete ait aşağıdaki bir takım somut anlayış ve algıların oluşabileceğini de düşünmekteyiz:

1. İslam, cinsiyetçi değilse de cinsiyeti önemseyen bir dindir. Yani kadını erkek arasındaki farklılıkları kabul ederek ibadet ve muamelat alanında bu farklılıklara uygun hükümler koymaktadır. Ancak kişinin Allah katındaki *üstünlüğü* cinsiyetiyle değil ancak takvası (Allah bilinci) ile (Hucurât, 49/13).

2. İslam, cinsiyetler arasına dengeli mesafe koyan bir dindir. Cinsel yakınlığı nikâh şartıyla onaylar. Sadece zinayı değil (Nur, 24/2), zinaya yol açabilecek durumları (İsra, 17/32) ve hemcinslerle vuku bulabilecek her türlü cinsel ilişkiyi (Nisa, 4/15 ve 16) de yasaklar.

3. İslam, evliliği teşvik edip ulvileştirirken (Nisa, 4/127-129; Maide, 5/5; Nur, 24/32, 33) boşanmayı da beğenilmeyen bir helal ve son tercih olarak görür.

4. İslam, *tesettürü* emreden (Nur, 24/31; Ahzab, 33/33 ve 59) bir dindir

(Yılmaz, 2007; Demirbağ, 2006). Tesettür, başörtüsüne -onu da içermekle birlikte- indirgenemeyecek önemli bir husustur. İslam, gerek kadının gerekse erkeğin bir insan olarak değersizleşmesine yol açacak toplumsal yönelimleri tasvip etmez.

5. İslam, ailenin geçimini sağlamak *sorumluluğunu* erkeğe yükler (Nisa, 4/34). Kadınlar bu sorumluluğa ortak olabilirler, ama olmak zorunda değildir.

6. İslam, zulmü şiddetle kınayan bir din olarak, aile içinde ve dışında fertler arası şiddeti tasvip etmez. Burada sorumluluğu öncelikle *güçlü konumda* olana yükler, güçlünün şefkat ve merhametle davranmasını ısrarla vurgular (Nisa, 4/129, 19, 32-34, 4).

7. İslam, dinin açık hükümleriyle çatışmayan kültür unsurlarına meşruiyet tanır ve onları şemsiyesi altına alır. Fıkıhçıların “örf ile tayin, nass ile tayin gibidir”, veya “âdet muhakkemdir” vb. hükümler ve buradan çıkan uygulamalar, bu kapsamda yer alır (Öztürk, 2016; Şener, 2011; Koçak, 2001).

8. İslam, vahyi tebliğ eden ve hayata geçiren ideal örnek olarak Hazret-i Peygamberi *model* almayı emreder. Üstün ahlakî vasıfları onun şahsında somut hale getirir (Nisa, 4/80; Nur, 24/51-56; Ahzab, 33/21).

9. Bütün bu hususların hayata geçirilmesini -ve aksi durumların hayattan çıkarılmasını- sağlayacak toplumsal düzenlemelerin yapılması sorumluluğunu bilgi ve/veya güç sahibi olanların omuzlarına bir vazife olarak yükler (Nisa, 4/59, 83; Fatır, 35/28; Zümer, 39/9) (Amman, 2012).

METODOLOJİK YAKLAŞIMIN GEREKLİLİĞİ

Burada yer verilen bazı hususların anlaşılabilirliği hakkında çok şeylerin söylenebileceğini, hatta birçok ayet ve onları destekleyen hadislerin de toplumsal cinsiyetçi açılardan ele alındığında, onlardan

farklı/menfi anlamlar çıkarılabileceğini de kabul etmekteyiz. Ancak burada özellikle dikkat edilmesini istediğimiz husus, Kur'an'ın, dolayısıyla Allah'ın nasıl bir toplum inşa etmek istediğinin anlaşılmasıdır. Yani bizler kendimizin ya da Batılı paradigmanın ortaya koydukları üzerinden değil, bizzat Kur'an'ın inşa ettiği ilkelerden hareketle toplumun oluşturulması gerektiğini düşünmekteyiz. Zaten *Kur'an toplumunun* oluşturulmasının anlamı da budur. Yani bizzat Allah'ın, belli bir kadın ve erkek tipi oluşturmak istediğini ve kitabını/emirlerini buna göre vaz ettiğini vurgulamak istiyoruz.

Bu bağlamda özellikle söylemek istediğimiz hususlardan bir diğeri de, bugün bizim için soru ve sorun olan birçok hususun, Kur'an'ın indiği dönem toplumunda hiçbir türlü sorun olarak *görülmemesidir*. Bir diğer husus da, Kur'an'ın, kendisine yöneltilen sorulara cevap vermiş ve muhatap olduğu toplumda problem olan hususlardan söz etmiş olduğu fakat diğer hususlarda ise *susmuş* olduğudur. Bu son derece tabiidir ve zaten başka türlü olması da mümkün değildir. Bu tür durumlarda *bizim yapmamız gereken, Kur'an ayetlerinden ve Resulullah'ın onları tatbikatından hareketle bizzat kendi metin içi ve tarihi bağlam bütünlüğünü devreye sokarak ve onun dünya görüşünü tespit ederek genel ilkelerini çıkarmak ve bu görüş ve genel ilkelerden hareketle özel/çağdaş durumlara ait problemleri çözmektir*. Yoksa Kur'an'ın her hususta her şeyi söylemiş olması gerektiği iddia edilecektir ki, bunun mümkün olmadığını veya ancak her şeyi söylemiş olmasının, bu çerçevede mümkün ve makul olabileceğini düşünmekteyiz. Böyle yapılmazsa, ortaya konan şey, sadece Kur'an'ın yedinci asırda söylediğinin tespiti olmaktan öte gitmeyecektir. Bu hususu topluma dayatmak ise, irticadır; onu kendi dünyamıza taşımak ise, onu dinamik ve her

dönem hayata müdahil kılmaktır (Öztürk, 2013; Özsoy, 1996; Paçacı, 1996; Amine, 2005). Aslında klasik dönem âlimlerinin yaptığı da kanaatimizce budur, yani Kur'an'ın *kendileri için* ne söylediğini anlayıp ortaya koymak. Onlar kendileri için Kur'an'ı okuyor ve anlamaya çalışıyorlardı, bizim için değil. Ancak bu durum, bizim onlardan istifade etmemizi engellemeyecektir.

Diğer yandan toplumsal cinsiyetçi bir okumayla Kur'an'ın suçlanması gibi bir durum açığa çıkacaktır ki böyle bir okumanın ne kadar isabetsiz ve yanlış olduğu açıktır. Aslında benzer bir durum, klasik dönemde de yapılmıştır. Bu durumun bir çok sorun içeren *literal okumadan* farklı olmadığını ve böyle bir yaklaşımın *anakronizm* olduğunu düşünmekteyiz. Yani literal okuma yapan biri nasıl *toplumsal açıdan* irticacı bir okuma ve anlamlandırma yapıyorsa, feminist veya modernist okuma yapan birinin de *okuma biçimi açısından* irtica yaptığını düşünmekteyiz. Buradaki problem, 1400 sene önce (ateist olanın da bunu göz ardı etmesini en önemli yanlış olarak görmekteyiz) Allah tarafından gönderilmiş bir metnin nasıl okunması gerektiği hususudur. Yani asıl mesele metodoloji problemidir. Bu hususta yapılan diğer bir okuma biçimi ise, *savunmacı ve özür dileyici bir anlamlandırma* biçimidir ki, bunun da yanlış olduğunu ve yine literal okumanın bu sonucu doğurduğunu düşünmekteyiz.

Kur'an'ın toplumsal cinsiyet açısından anlaşılması durumunda problematik olarak yanlış görünen ve dikkate alınması gereken olmazsa olmazlardan biri ve belki de en önemli olan husus *Kur'an'ın dilidir* yani daha açık bir ifadeyle *Kur'an'ın, muhataplarının kullandığı ataerkil bir dili kullanmasıdır*. Biz bugün nasıl yazarken ve konuşurken kendi muhataplarımızın dil ve

kültür dünyaları üzerinden konuşuyorsak ve hatta iletişim kurmamız için bu kaçınılmaz ise, aynı hususun Kur'an'ın indiği dönem ve muhatapları açısından da söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Bunun tabii olduğunu ve başka türlü olmasının da mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Allah, gönderdiği kitabı/hitabı, peygamberlerinin / muhataplarının dilleriyle göndermek gibi bir adet edinmiştir (sünnetullah) (Şuara, 26/193-195; Yusuf, 12/1-2: Zümer, 39/28). Bu durum, Kur'an'ın ilk muhatapları açısından sorgulanmamış bilakis bu şekilde olması gerektiği hususu, Allah tarafından Kur'an'ın anlaşılabilirliğinin de delili olarak getirilmiştir (Fussilet, 41/44). Ayrıca Arapçanın, Fransızca gibi *cinsiyetli bir dil* olması da son derece önemli olup, çoğu kez gözden kaçırılan bir özelliktir (Türkçe için bkz. Güden, 2006). Bu kabulün önemi şudur: *Kur'an özellikle kadın veya erkek ayrımı/vurgusu yapmaksızın bir hitapta bulunduğu zaman -ki ayetlerin neredeyse tamamı böyledir- muhatap, müminler topluluğu veya kâfirler topluluğudur*. Ancak burada Arapçanın yapısı gereği görünen kip, *eril* kiptir. Bu durum, dilin özelliği kadar, toplumun ataerkil/patriyarkal biçimde örgütlenmiş olmasından da (Tuksal, 2000) kaynaklanmaktadır, çünkü vahyin muhataplarınca anlaşılması için uygun dili kullanmanın gereği, kanaatimizce de budur. Yani “Allah neden ataerkil yapıya müdahale etmedi ve böylece kadınları, toplumsal cinsiyete mahkûm bıraktı” şeklinde bir cümlenin kullanılması, “Allah neden çevre ve küresel ısınmadan bahsetmedi” demekle aynı anlama gelmektedir. Buradaki vurgumuz şudur: *Allah o dönem üzerinden konuşarak insanlığa evrensel ilke ve mesajlarını sunmaktadır. Bunu anlamak ve çıkarmak durumunda olan da müminlerdir/âlimlerdir*.

ÇÖZÜMLER VE OLMASI GEREKEN MÜMİN TAVRI

Şüphesiz Kur'an'da ve onun tatbikatçısı olan Allah Resulü'nün söz ve icraatlarında çok sayıda kadınla ilgili ifadeler yer almaktadır. Herhangi bir Kur'an fihristine bakacak olursak, kadına tahsis edilmiş çok sayıda ayeti görebiliriz. Ya da doğrudan kadını ele alan hiçbir ayetin olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Kur'an'da kadının yer alışı *işlevsel* durumu açısındandır. Mesela anne kadın, evlat kadın, eş kadın, boşanmış kadın, suçlu kadın, inanan/hicret eden kadın vs. gibi.

Şimdi Kur'an'da "kadın" ifadesini içeren ayetlerinden bir kısmını (konumuzla ilgili olmasa da) örnek olarak sunmak istiyoruz:

Âl-i İmran/195: ...Erkek olsun *kadın* olsun, içinizden hiçbir çalışanın emeğini boşa çıkarmayacağım. Sizler birbirinizdensiniz. ...

Nisâ/1: Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve *kadınlar* üretilen yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.

Nisâ/4: *Kadınlara* mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yeyin.

Nisâ/7: Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkekler bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından *kadınlara* da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır.

Nisâ/19: Ey iman edenler! *Kadınlara* zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi

geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz. (*İslâm'dan önce Araplar kadına çok kötü muamele ediyor, bu cümleden olarak kocası ölen kadını, onun miras bıraktığı mal gibi telakki ediyorlar, kadın istemese bile onunla evlenme veya onu başkasıyla evlendirme hakkına sahip olduklarını düşünüyorlar, kadını kullanarak maddi menfaat sağlama yoluna gidiyorlardı. Âyet bütün bu haksızlıklara son vermiş, kadına lâayık olduğu hakları getirmiştir.*)

Tevbe/71:

Mümin erkeklerle mümin *kadınlar* da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.

Tevbe/72:

Allah, mümin erkeklere ve mümin *kadınlara*, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.

Ahzâb/58: Mümin erkeklere ve mümin *kadınlara*, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir (Ayrıca, Bakara/49, 187, 222-236; Âl-i İmrân/14, 42, 61; Nisâ/3, 11, 15, 22-24, 32, 34, 43, 75, 98, 127, 129, 176; Mâide/6; A'râf/81, 127, 141, Yûsuf/30; İbrahim/6; Nûr/31; 60; Kasas/4; Ahzâb/30, 32, 35, 52, 59; Muhammed/19; Mü'min/25; Fetih/6, 25; Hucurât/11; Hadîd/12; Mücâdele/2; Talâk/1-4 vd.).

Yine konuyla ilgili Resulullah'tan nakledilen çok sayıda hadisler/rivayetler de olup, bunlar; kadın, iyi eş, dürüst ve namuslu kadın, karı-koca hakları, evli/bekâr bir kadının sokakta dikkat etmesi gerekenler,

cehennemlik kadınlar, kadının örtünmesi, giyinmesi ve boşanması gibi çok farklı bahisleri içermektedir (bkz. “Kadın hakkındaki hadisler”).

İLGİLİ KONULARDAKİ FİKİRLER VE TARTIŞMALAR

Yukarıda verilen ayet ve hadis örneklerinin bugün farklı yaklaşımlarla ele alındığını ve hatta ele alınması gerektiğini söylemek mümkündür. Aşağıda buna ait tartışma yapmak ve örnekler vermek istiyoruz. Burada dikkat çekmek istediğimiz en önemli husus, Kur’an’ın vahiy olarak yani Allah’ın insanlara mesajı olarak kabul edilip okunmasıdır. Hadis veya sünnetlere gelince, buradaki problem bunların, Resulullah’ın söylemesi ve yapmasının kabul edilmesi halinde ret edilmesinin uygun olmayacağıdır. Ancak öncelikli problem, bu sözlerin doğrudan ve hakikaten onun ağzından çıkıp çıkmadığının netleşmesidir. Bu yüzden klasik âlimler, Allah Resulü’ne nisbet edilen bir söz veya fiilin kabul edilmemesinin anlamını, onun bu sözü söylemediği/fiili işlemediği, ancak sonraki dönemlerde ona nisbet edilerek uydurulduğu şeklinde yorumlamışlardır. Yoksa Resulullah’ın dinî olan her sözü ve işi, ümmetin başının tacıdır. Bazen bu söz ve fiiller doğrudan genel bir talimat olarak yorumlanmışsa da, onun daha özel ve şahsa münhasır vaz edilmiş olabileceği de ifade edilmiştir (bkz. Şenat, 2012, 59-90). Yani özel bir durum/konum ve şahsa yönelik olarak söylemiş olduğu sözler, genelleştirilerek umuma teşmil hükümler çıkarılmıştır ki bunun da isabetli olup olmadığı her zaman tartışma konusu olmuştur. Bunları anlamamanın uzman bilim adamlarının işi olduğu açıktır.

1. Bugün tartışılan ve öne çıkan en önemli konuların başında, “kadının erkeğe göre ikincil olduğuna ve onun yaratılışının erkekten aşağı olduğuna” delil getirilen, “kadının/ Havva’nın, erkeğin/Adem’in

kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu” kabulü gelmektedir. Kur’an’da yer almamakla beraber, Tevrat’taki bir pasaj (Ünal, 2017) ve bazı hadislerde yer alan ifadeler de bu konuya delil getirilmiş ve iddia, genel bir kabule dönüşmüştür. Mezkûr rivayetler delil getirilerek, “Ey insanlar! **Sizi bir tek nefisten** yaratan ve **ondan** da **eşini** yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen yayan Rabbinizden sakının.” (Maide, 4/1) ayetinin de aynı bağlamda yorumlanması söz konusu olmuştur. Halbuki çağdaş yaklaşımda bu ayet farklı yorumlanmış ve, “kadının/Havva’nın, erkeğin/Adem’in yaratıldığı aynı özden yaratıldığı” iddia edilerek erkeğin yaratıldığı “bir tek nefis”in aynı zamanda “kadının da yaratıldığı öz” olduğu ifade edilmiştir (Hem ayet ve hem de hadis rivayetleri hakkındaki tartışmalar için bkz. Amine, 2005; Tuksal, 2000; Öztürk, 2016; Bilgin, 2005; Ateş, 2015; Süre, 2018; Bayındır, 2012). Bu durumda yani böyle bir yaklaşımla sonuç tamamen değişmiş ve başka bir anlama ulaşılmıştır: Kadın, erkekle aynı özden yaratılmıştır, dolayısıyla onunla aynı konumdadır. Bunun sonucu olarak da kadın, seviye atlamış yani erkekle eşit statüye gelmiştir. Buradan hareketle kadının, erkeğin yanında veya karşında her türlü hak talebi ve eşitlik iddiası dini açıdan da meşru hale gelmiştir.

2. Sosyal/kamusal alana kadının çıkması (Hz. Peygamber dönemi örneği için bkz. Kotan, 2007) ve oradaki durum ve haklarına ait (kadının çalışması, okuması, seyahati, gezip dolaşması, kendini bizzat ifade ve temsil etmesi vs.) bir takım algılar vardır. Burada birçok rivayet örneklerinde de görüldüğü üzere, en önemli isnad, “kadının *fitne* olduğu” hususudur. Bu husus, Adem’in Cennetten kovulmasının sebebi olarak kadının görülmesi, yani ayartıcılığı ile alakalandırılmasındandır. Buna göre *kadın*,

sırf kadın olduğu için ayartıcı ve baştan çıkarıcıdır, dolayısıyla baştan da çıkabilir. Bu yüzden onun evde tutulması veya evden çıkmaması daha tavsiyeye şayan görülmüştür (Fitne, şeytanlık, kadının sosyal hayatı ve dışarı çıkmaması vb. ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi hususunda bkz. Ateş, 2015; Tuksal, 2000; Sürer, 2018; Bilgin, 2005; Çakın, 2016; Kahraman, 2004; Savaş, 1998; Karanlı, 2013; Aktan, 2005; Aktaş, 1991). Kur'an'da bu hususun delillerini bulmak mümkün olmadığı gibi, Resulullah zamanında, kadınların çarşı-pazar işleri, ticaret, zanaat, sağlık vb. alanlarda çalışması, savaşa ve camiye iştirakleri, kervanla ticaret yaptıkları yolundaki rivayetler, yukarıdaki rivayetlerle çelişmektedir (Örnekler için bkz. Birekul, 2004; Cömert, 2016; Velioglu, 2013; Yılmaz, 2007).

3. Siyasal ve medenî haklara sahip olması (evlilik, suç-ceza dengesi, idarecilik, milletvekilliği, kamu görevi üstlenmesi, mal sahipliği vs.) ve “işlerini kadına havale eden/yöneticisi kadın olan bir kavim asla iflah olmayacağı” hakkında algılar söz konusudur. Allah Resulü'nün çeşitli vesilelerle kadınlardan beyat aldığı bilinmektedir. Sosyal ve siyasal katılıma onay ve destek anlamına gelen beyat, Resulullah'tan sonra, halife/hükümdar olan şahsın da kabul ve meşruiyeti için en önemli unsurlardan biri sayılmıştır. Hatta “bey'atu'n-nisâ=kadınlar beyati” şeklinde oluşan terimin, “bey'atu'r-ricâl=erkekler beyati”nden tek farkının “cihad/kıtal” olduğu da vurgulanmaktadır. Bu konuya müsbet bakan araştırmacılar, Resulullah'dan gelen idarecilikle ilgili rivayetleri, özel bir göndermeye (İran Kisrasının kızına) hamlederken, Hz. Ayşe'nin Cemel Savaşı öncesi konumunu ve Hz. Osman'ın seçiminden önce, şura başkanının toplumla istişaresi esnasında “kadınların da görüşünü alması”ni delil getirerek, kadınların da seçme

ve seçilme hakları olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca Kur'an'ın Belkıs'ın hükümdarlığını onaylaması (Neml, 27/23-44) da bu husustaki en önemli delillerden biri olarak sunulmaktadır (İlgili hususlardaki tartışmalar için bkz. Aktan, 2003; Aktan, 2005; Savaş, 1998; Akkaya, 1991; Karaman, 1991).

4. Giyim-kuşam, sanat, mimari vb. alanlarda (süslenme, müzisyenlik, sanat kollarında yetkinlik vd) kadının durumu hakkında oluşan algılar da mevcuttur. Kadının giyim-kuşamı ve sanat içerisindeki yeri, bir takım engellere rağmen *geleneksel* olarak sürdürülmüşse de, dinî açıdan birçok tartışmalar yaşanmıştır. Sanat hususundaki en önemli tepkiler tasavvuf çevrelerinden gelmiş, musiki ve raks bağlamında yaptıkları savunma ve icraatlar (Örnek olarak bkz. Uludağ, 1976), bazı hususların dergâhlarda yeşermesine fırsat tanımıştır. Bu konularda yapılan tartışma ve oluşan literatürün çokluğunun, bu hususlardaki istismardan ve kötüye kullanmalardan kaynaklandığı da anlaşılmaktadır. Yani ne musikinin, ne çalgının ve ne de bir enstrümanı çalmanın dini açıdan salt olarak bir sakıncası ve haramlığından söz edilmesinin mümkün olmadığı açıktır. Ancak bu husustaki tüm çekincelerin, kullanım alanlarıyla ve ortamlarıyla ilgili olduğu açıktır. Harama, inkâra, küfre ve fuhşa sebebiyet veren hiçbir alet ve gerekçenin kabul edilemezliği önemlidir. Diğer yandan bu durumun hayatın her alanındaki hususlarda cari olduğu unutulmamalıdır. Mesela bir bıçakla adam öldürmek de mümkündür, ekmek dilimlemek de. Ekmek dilimleme aleti olarak kullanılan bu malzemenin, cinayet aleti olarak kullanılması, onun haramlığının değil, kullanılış biçim ve gerekçesinin haramlığı anlamındadır. Benzer bir anlayışın giyim ve sanat alanları için de geçerli olduğu kanaatindeyiz (İlgili hususlardaki bilgi ve

tartışmalar için bkz. Kamacı, 2012.; Çakan, 1991; Uysal, 2016; Yılmaz, 2009; Akdoğan, 1999; Aslan, 1997; Fidan, 2007; Kuşpınar, 2017; Yılmaz-Velioğlu, 2015; Yıldırım, 2009).

5. Kadının kocasının yanında, onunla ve onun sayesinde olması, ona sanki esirmiş gibi itaat etmek zorunda olması ile ilgili algılar da söz konusudur. Kur'an'ın muhatap kitlesinden hareket edilince başka türlü olmasının mümkün olmadığını hatta orta çağlar boyunca da neredeyse tüm toplumlarda aynı yapının egemen olduğu anlaşılmaktadır. Hukuken evde, resmî olarak erkeğin muhatap alınması (Nisâ, 4/34) başka; bu durumun, erkeğin üstünlüğü olarak kabul edilmesine vesile kılınması başka şeydir. Sosyal problemlerin çokluğu ve kadınların güvencesiz bir ortamda yaşamaya mahkûm edilmeleri sonucunda onların kocaları (bekârken de babaları) yanında, himayelerinde ve onlarla olmaları normal görülebilir. Ancak bunun, “kadının geleceği, kocasına itaattadır” gibi bir söyleme dönüşmesi, ya “aile saadetini kadın üzerinden oluşturan bir anlayışa” veya ataerkil bir gelenekte üretilen rivayetlere bağlanmalıdır. Allah Resulü'ne atfedilen bu tür sözler de, uydurmadır ve daha sonraları gelişen psiko-sosyal ortamla söylenmiş hikmet veya atasözü türünden ifadelerdir (Tartışmalar için bkz. Bayındır, 2012; Demirel, 2010).

Bu itaatın bir parçası olarak görülebilecek olan diğer bir husus, yani Kur'an'ın nikâh (Bakara, 2/221; Nisa, 4/3; Ahzab, 33/49) ve boşama (Bakara, 2/229-237) yetkisini doğrudan erkeğe vermesi, alışveriş muhataplığı vb. diğer birçok hususu, erkek üzerinden konuşmasıdır.

Kadının kocasına itaatini emreden ve bunu çok abartılarla ortaya koyan tüm rivayetlerin, din ve hukuk ifade etmediğini, bir kısmının da uydurma ve zayıf rivayetler

olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. (Kocasından izinsiz yakınlarını ziyarete gidememesi, ne yapsalar kocalarının hakkını ödeyemeyecekleri ve kocasına secde etmesi türünden rivayetler hk. bkz. Ateş, 2015).

6. Kadının şahitliğinin erkeğe göre yarı yarıya oluşu (Bakara, 2/282) ve adet görmesi nedeni ile kadının aklının ve dininin eksik olduğu ve cehennemliklerin çoğunun kadınlar olduğuna dair oluşan algılar da vardır. Bu cümleyi karşılayan rivayetler birçok hadis metninde (Hadisler için bkz. Buhârî, Hayz 6, Zekât 44, İman 21, Kûsûf 9, Nikâh 88; Müslim, Kûsûf 17, hadis no: 907, İman 132, hadis no: 79; Nesâî, Kûsuf 17, (3, 147); İmam Malik, Kûsuf 2, (1, 187)) geçmektedir. Mezkûr şahitlikle alakalı ayet ise şu şekildedir. “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. ...” (Bakara, 2/282). Bu ayet görüldüğü gibi, adaletin tahakkuku ve biri unutursa diğerinin hatırlatması için iki kadına yüklenen bir sorumluluktan bahsetmektedir. Öncelikle bu ayetin kadının erkeğe göre düşüklüğüne delil getirilmesi söz konusu olamaz, çünkü burada böyle bir konu yoktur. Sadece adaleti tahakkuk ettirecek bir yapıdan bahsedilmektedir. Kadın unutmazsa ve adalet tahakkuk ediyorsa zaten iki kadına gerek yoktur. Kaldı ki, iki erkeğin olması bir erkeğin alçaklığına veya eksikliğine delil

getirilmiyorsa neden ilaveten bir veya olmazsa iki kadın istenmesi, kadının eksikliğine delil kabul edilsin.

Bu ayetin vurgusu doğrudan şahitlik konusu ve adaletin tahakkuk etmesidir. Ayette verilmek istenen de budur. Bu duruma göre, adalet tahakkuk ederse tek bir kadının şahitliğinin de geçerli olduğu ayetten çıkarılabilir. Ayetin vurgusu değişince, tabii olarak göstergesi de değişmiş ve anlam kadın erkek üstünlüğüne indirgenmiştir. Bunu Nisa, 4/135; Maide, 5/8 vd. birçok ayet de desteklemektedir. Bu ayetin vurgusu da yukarıdaki ayetler gibi değişince, tabii olarak göstergeleri de değişmiş ve anlam, erkek üstünlüğüne indirgenmiştir.

Resulullah'a nisbet edilen rivayetlerin de değişen göstergeye göre anlamlandırıldığı açıktır. Diğer yandan konuyla ilgili rivayetlerin birçok problem taşıması da söz konusudur. (Bu rivayetlerin problemleri hakkında bkz. Ateş, 2015; Tuksal, 2000; Çakın, 1998; Güler, 1998; Öztürk, 2011; Karaman, 1991; Bulaç, 1991; Dalgın, 2005; Beroje, 2004; Çiçek, 2018; Çeker, 2001; Bayındır, 2012).

7. Kadının dövülebileceğine dair algılar da oluşmuştur. Bu konuda delil getirilen ayet, aile içi düzen/hukuk/geçimle alakalı olup örnekleme içermektedir: “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır; Allah’ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) *dövün*. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.” (Nisâ, 4/34). Doğrudan aile içi

geçimle alakalı bir çözüm örnekleme yapan ayetin, hem karısının hem de kızının ve genel anlamda kadınların dövülebileceğine delalet ettiğinden söz edebilmek oldukça güçtür. Ayet, aile içindeki herhangi bir geçimsizlik durumunda o döneme ait bir örnekleme yapmaktadır. Burada anlatılmak istenen, bu sıraya uygun bir çözüm bulmak değil, geçimsizliği izale edecek herhangi bir çözüm bulmaktır. Çünkü günümüzde kişi, öğüt-nasihât almayan karısından yatağını ayırmak durumunda kalınca bunun nasıl bir çözüm olacağı daha da tartışmalıdır. Çünkü çok eşli ve cariyeli bir toplumda, kişinin karısından yatağını ayırması bir çözümdür, ancak bizim gibi tek eş mahkûm olan bir düzende yatağı ayırmak kadını değil, erkeği cezalandırmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla kadının dövülmesinden önce bu problemi çözmelidir. Bu yüzden ayetin çözümünü bir örnekleme olarak, Kur’an’ın genel ilkelerine ters düşmeden bugün kendi problemimizi kendimizin çözeceği alternatif öneriler geliştirmemiz gerektiğini düşünmekteyiz.

Konuyla ilgili olarak gündeme getirilen hadisler ve diğer rivayetler ve bunların etrafında geliştirilen görüşler çok olup bir takım problemler taşımaktadır (Konuyla ilgili bkz. Kaya, 2017; Çetin, 2015; Demirulus, 2014; Bayındır, 2012). Bunlardan yola çıkarak kadının/karının dövülebileceğini iddia edenler, bazen hanımlarından bunalan Resulullah’ın birkez de olsa hanımlarına vurduğuna dair bir rivayet getiremedikleri gibi, aksine kadınların dövülmesine şiddetle itirazlar ettiğine dair rivayetleri neden görmezden geldikleri de anlaşıl/ama/maktadır (bkz. Kavuştu, 2006).

8. Kızların, rızaları hilafına velileri tarafından evlendirilebileceği, kız çocukların ergenleşmeden veya çok gençken/çocukken evlendirilebileceği ve boşama hakkının

erkeğe ait olduğuna dair algılar vardır. Kur'an (İncekara, 2011), kendi ilke ve bütünlüğüne ters düşmeyen İslam öncesi hukuku kabul etmekte hiçbir sakınca görmemiştir (Örnekler için bkz. Ateş, 1996; Dindi, 2017; Dindi, 2019). Ayrıca bu hususu yani Kur'an'ın nikâh (Bakara, 2/221; Nisa, 4/3; Ahzab, 33/49) ve boşama (Bakara, 2/229-237) yetkisini doğrudan erkeğe vermesi, alışveriş muhataplığı vb. diğer birçok hususu erkek üzerinden konuşmasını da, Arapçanın özelliği, toplumdaki cârî hukuku problem görmediği için kabul ederek sürdürmesi veya kendi nüzul dönemine ait oluşan bir hukukî kabulü ifade etmekte olduğunu düşünmekteyiz. Burada ayetin zahirinin değil, onun içinde yer alan ilke ve prensiplerin evrensel ve asıl olduğunu söylemek daha doğrudur. Nitekim klasik dönemde konu hakkında yapılan tüm tartışmalar da bunun delilidir (Konunun problemleri hk. bkz. Aktan, 2002; Erbaş, 2013; Aslan, 2018; Yüksek, 2014; Paçacı, 2008; Bayındır, 2012). Çünkü İslam hukukunda evlilikte kadının velayet yetkisini kısıtlayan veya engelleyen açık bir nas olmamasına rağmen konuyla ilgili görüşlerin daha ziyade İslam hukukçularının yaşadığı dönemdeki sosyo-kültürel anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Evlenmek isteyen kadınlar bu evliliğe velayet etme konusunda bizzat kendileri hak sahibidir. Onların kararlarına engel olma noktasında veya onları istemedikleri kişilerle zorla evlendirmede veliler yetkili değildir (bkz. Danışman, 2006; Bayındır, 2012). Buna rağmen geleneksel olarak söylenen ve her dönem âliminin görevi olarak çözüm bulduğu tekliflerin veya oluşturdukları hukukların din yerine ikame edilmesi gerekecektir ki, bunu kabul etmek mümkün olmadığı gibi böyle tavrın din değil, irtica olduğunu söylemek daha makuldür.

Küçük yaşta evliliğin eskiden tüm toplumlarda yaygın olduğu bilinmekle beraber bugün artık tercih edilmekten öte yanlış görüldüğünü bile söylemek mümkündür. Bunun, ne dinî bir olgu olduğunu, ne de dine karşı bir tavır olduğunu söyleyebiliriz, hatta bunun toplumların psiko-sosyal ve kültürel durumlarıyla alakalı olduğunu söylemenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Ne eskiden erken yaşta evlilik yaptıkları için annelerimizin kınanması, ne de geç yaşta evleniyorlar diye günümüzdeki kadınların kınanması doğru değildir. Her iki kınama tavrının da anakronik olduğu açıktır.

10. Kadınlara okuma yazma öğretilmemesi hususundaki algılara, Hz. Peygamber'in Medine Mescidini ilk inşa ettiğinden beri eğitim, öğretim, irşat ve tebliğ faaliyetlerine giriştiğini, her ortam ve fırsatta buna devam ettiğini ve bu işe kadınları da kattığını böyle bir anlayışın Resulullah'ta bulunmadığını söyleyerek cevap verebiliriz. Bu bağlamda Allah Resulü'nün örneğinde, onun muhatap kitlelerinde herhangi bir ayrıma girmediklerini, ortam neyi gerekiyorsa, durum nasılsa o hususlarda konuştuğunu ve problemleri çözdüğünü biliyoruz. Ancak Resulullah'ın, insanları eğittiği gibi; eğitmeyi de öğrettiği bilinmesine rağmen, sanki eğitimin bir parçası değilmiş gibi, ona, kadınlara okuma yazma öğretilmemesini emrettiği şeklinde rivayetler isnad edilmiştir. Kendisi bizzat okuma yazmayı teşvik eden ve bunu yaygınlaştıran bir liderin, icraatlarıyla çelişir biçimde kadınlara okuma yazma öğretilmemesini tenbihlemesi nasıl yakıştırılabilir! Eşi Hz. Hafsa'nın diğer hanımlarına da okuma yazmayı öğretmesini isteyen, evi ve mescidi adeta bir eğitim merkezine dönen Allah Resulü'nün okuma yazmaya kısıtlama getirmesi, ancak ona yapılmış bir iftira olmalıdır (bkz. Ateş, 2015; Canan, 1984).

Kaynaklarımızda kadınların Resulullah'a gelerek kendileri için özel bir gün tahsis edip doğrudan müstakil ders/sohbet yapmasını istemelerine, Resulullah'ın olumlu cevap vererek eğitim yaptığı da yer almaktadır. (Resulullah döneminde kadınların eğitimi hakkında bkz. Buhari, İlim, 36; Ahmed b. Hanbel, III,34, 72; Palabıyık, 2007; Gözütok, 2016; Aslan, 2011; Coşkun, 2006; Bakan, 2008; Ülgür, 2010).

Konuyla ilgili rivayetlerden uydurma olanlar olduğu gibi, diğerlerinin de özel durumlar ve şahıslar için söylendiği düşünülebilir. Çünkü Allah Resülü'nün, "Kadınları mescitten men etmeyin" (Buhari, Cum'a,13, Ezan, 166, Nikâh, 116; Müslim, Salat, 134-6; Ebu Davud, Salat, 52, Mesacid, 15; İmam Malik, *Muvatta*, Kible, 12; Darimi, Salat, 57) ve "Kadınların geceleyin mescide gelmelerine izin verin" (Buhari, Cum'a, 143; Müslim, Salat, 137-140; Ebu Davud, Salat, 52; Tirmizi, Cum'a, 48) demesi, adet gören kadınların ve çocukların musallada kılınan bayram namazlarına katılmalarını istemesi (Buhari, İdeyn, 12, Hayz, 7, 23, Hacc, 81; Müslim, İdeyn, 11, 12; Ebu Davud, Salat, 241; Tirmizi, Cuma, 36; Nesai, Hayz, 22; Darimi, Salat, 223; Ahmed b. Hanbel, V,84, VI,33, 55, İbn Mace, İkame, 165; Tuksal, 2000, 103-123), kadınların örtülerine bürünmüş olarak sabah namazına gelmeleri (Buhari, Mevakit, 27; Nesai, Mevakit, 25, Sehv, 101; İbn Mace, Salat, 2; Darimi, Salat, 20. Ebu Davud, salat, 53; Tirmizi, Cuma, 48), Cuma namazlarına katılmaları (Müslim, Cuma, 50-52; Nesai, İftitah, 43; Ahmed b. Hanbel, VI, 436), mescidde kadınlara mahsus ayrı bir kapı olması (Ebu Davud, Salat, 54), namaz bitince erkeklerin çıkmak için kadınların çıkmasını bekledikleri (Buhari, Ezan, 152, 157, 162-165; Ebu Davud, Edeb, 180), kadınların savaşta geri hizmetlerde faaliyet gösterdikleri (Müslim,

Cihad, 135-137; Tirmizi, Siyer, 8; Ebu Davud, Cihad, 32,141; Darimi, Cihad, 30) ve hatta bazı sahabe hanımların bizzat savaştıkları (Buhari, Cihad, 65-68; Müslim, Cihad, 142. Hatta Ümmü Atiyye, Rubeyyi' bnt. Muavviz, Safiye bnt. Abdulmuttalib, Ümmü Umare ve Ümmü Süleym'in de fiili olarak savaşlara katıldıkları da bilinmektedir.) rivayetleri vardır (Ayrıca bkz. Ünal, 2013).

11. Uğursuzluğun kadında, atta ve evde olduğu; Allah'ın geride bıraktığı gibi, erkeklerin de kadınları geride bırakması gerektiği düşüncesi; İslam dininin en önemli özellik ve iddialarından birine ters düşmektedir: Hiçbir şey varlığı ve yaratılışı itibarıyla uğurlu veya uğursuz olmadığı gibi insanların aşağılanması da söz konusu olamaz (bkz. Ateş, 2015; Tuksal, 2000). Diğer yandan Allah, kullarını ne kadın olduğu için geri bırakmıştır ve ne de erkek olduğu için kadına göre öncelik vermiş ve ona özel bir yer ayırmıştır (Ateş, 2015). "Üstünlüğün sadece takvada olduğu" (Hucurât, 49/13) ilkesine rağmen Kur'an'ın ve Resulullah'ın dilinin mecaz, kinaye, teşvik, tenbih, sakındırma türü metafor ve deyimlerini göz ardı eden bazı âlim ve toplumda etkili olan isimler, Resulullah'ın bu tür ifadelerini ya zahiren anlamışlar veya ortada dolaşan bazı sözleri ona nispet ederek anlatmışlar veyahut da alimlerin sosyal ve güvensiz ortamlara nisbetle söyledikleri bazı sözleri, sonraları Allah Resülü'ne izafe edilerek söylenmiş olmalıdır (bkz. Kırbaşoğlu, 1991).

12. Kadının, kocasının rızası olmadan evinden dışarı çıktığı zaman, evine dönünceye kadar mahlûkatın ona lânet ettiği yolundaki rivayetlerin de aynı şekilde vuku bulan nakiller olması muhtemeldir. Nitekim Ali Osman Ateş (2015; 2000), bu tür rivayetlerin tamamının, toplumu kadınların,

kadınları da toplumun fitnesinden sakındırmak için uydurulduğu kanaatindedir.

Şurası da bir gerçektir ki, Resulullah'a nisbet edilen bazı fiil ve ifadeler de vardır ki, bunlar yukarıda ifade ettiğimiz tam tersini anlatmaktadır. Mesela Resulullah, bırakın savaşa iştirak etmeyi savaşta geri hizmet görevi yapmak isteyen bir kadına izin vermediği (Heysemi, *Mecma'uz-Zevaid*, V,323-324) ve Ümmü Varaka b. Nevfel'in de yaralıları tedavi amacıyla savaşa katılma talebini kabul etmediği (Ebu Davud, Salat, 61; Ahmed b. Hanbel, VI,405) bilinmektedir. Yine başka bir hadislerinde kadınlara: "Sizin cihadınız hacdır." (Buhari, Cihad, 62) veya "Sizin cihadınız evlerinizdedir" (Ahmed b. Hanbel, VI,68) buyurarak hem onları evlerine yönlendirdiği, hem de evdeki meşgale ve külfetlere karşılık onlara cihad sevabı verileceğini müjdelediği de meşhurdur. Resulullah'ın çelişkili ve kararsız konuşması düşünülemeyeceğine göre, bu rivayetlerin birbirleriyle çeliştiğini değil, şahsın durumuna özel, ihtiyaçlar karşısında da ona uygun emir ve talimatlar verdiğini düşünmekteyiz. Çünkü bunu teyid eden ayetleri de içine alan diğer önemli sözleri de tam konumuzla alakalıdır: "Dikkat edin! Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Hanımlarınızla iyi geçinin. Onlardaki hoşunuza gitmeyen şeyler konusunda Allah'ın birçok hayırlar takdir etmiş olabileceğini düşünün (Nisa, 4/19; Ebu Davud, Nikâh, 41; Tirmizi, Rada', 11; İbn Mace, Nikâh, 3). Sizin en hayırlınız kadınlara karşı hayırlı olanınızdır (İbn Mace, Nikâh, 50). Allah'ın kudretinin delillerinden biri de ülfet edesiniz diye size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve şefkat meydana getirmesidir. (Rum, 30/21). Hanımlarınız sizin elbiseniz, siz de onların elbisesisiniz." (Bakara, 2/187).

Son olarak başlığımın alakalı bir diğer tartışmanın da *beden sahipliği* üzerine olduğunu belirtmek istiyorum. "Beden benimdir, onun hakkında istediğim gibi tasarrufta bulunabilirim; bu benim özgürlüğümdür." denmesi de toplumsal cinsiyetçiliğin ve hür düşünmenin bir parçası gibi sunulmaktadır. Hâlbuki bu feminist iddianın, kültürel ve tarihî gelenekle oluşturulan anlayışlara tepki değil, kapitalizmin ve tüketim dünyasının ürettiği bir propoganda olduğunu düşünmek daha makul görünmektedir. Ayrıca İslam düşüncesine göre (Örnek olarak bkz. Hepşen, 2010), sadece insanın bedeni değil, malı, çevresi, zamanı, gençliği, bilgisi, sanatı, zenaatı vb. kendisine emanettir. Bunların mutlak sahibi Allah'tır, bunlar kullara emanet olarak verilmiştir. İnsanlar bunları nasıl kullandıkları, nerede ve ne yolda kullandıkları ve harcadıkları hususunda ahirette hesap vereceklerdir. Bu durum da insana belli bir sorumluluk ve bilinç yükleyerek hayatına yön vermektedir.

Bu konuyu Öztürk'ün (2016) ifadelerine katıldığımızı da belirterek tamamlamak istiyorum: "Toplumsal cinsiyet meselelerine, "İslam bütün meseleleri çözmüştür" veya "Bugünkü toplumun meseleleri İslam'ın meseleleri değildir" tarzında bir kolaycılığa kaçmadan bakıldığında, bu meselelerin onları veya şunları ilgilendirdiği kadar da bizi ilgilendirdiğini kabul etmek gerekir. Kaldı ki birçok tefsir ve hadis kitabındaki rivayetler, bazı ayetlerin özellikle Ümmü Seleme ile Ensar'dan bazı kadınların tam da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine atıfta bulunan serzenişleri üzerine nazil olduğunu söylemektedir. Bir rivayete göre Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resülü! Kur'an'da hicretle ilgili olarak hep erkeklerden söz edilmekte, ama nedense kadınlar hiç zikredilmemekte" ve/veya "Allah'ın hicret

konusunda kadınlardan söz ettiğini hiç duymadım” diye (özel bir vurgu beklentisi kabilinden-hp) serzenişte bulunmuş, bunun üzerine, “Rableri Allah onlara şöyle karşılık verdi: Sizden erkek olsun kadın olsun -ki zaten hepiniz birer insan olarak benim nazarımda eşitsiniz- hiçbirinizin emeğini karşılıksız bırakmayacağım. İmanları uğrunda hicret edenler, sırf mümin oldukları için yurtlarından kovulanlar, benim yolumda zulme uğrayanlar, yine bu yolda kâfirlerle çarpışanlar ve çarpışırken öldürülenler var ya, işte ben onların hata ve kusurlarını yok sayıp affedeceğim. Üstelik onları içinde derelerin çağıldadığı cennetlere yerleştireceğim. Böylece onlar Allah katında çok büyük bir mükâfata nail olacaklar. Şüphesiz en güzel mükâfat Allah katındaki mükâfattır.” mealindeki Al-i İmran, 3/195. ayet nazil olmuştur.

Yine bir rivayete göre Hz. Peygamber’in eşlerinin veya ezvac-ı tahirattan Ümmü Seleme’nin, “Kur’an’da hep erkeklerden söz ediliyor; niçin biz kadınlardan (özel bir vurguyla-hp) hiç söz edilmiyor?!” demesi üzerine, “Allah’a yürekten teslim olmuş erkekler ve kadınlar, gerçek manada iman etmiş erkekler ve kadınlar, Allah’a ibadet ve itaatte devamlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah’a verdikleri itaat sözüne sadakat gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara göğüs geren erkekler ve kadınlar, Allah’a derin saygı ve bağlılık gösteren erkekler ve kadınlar, Allah yolunda mallarını harcayan erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah’ı çokça anan erkekler ve kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfiret edecek ve çok büyük bir mükâfat verecektir.” mealindeki Ahzab, 33/35. ayet nazil olmuştur.

Mücahid’den nakledildiğine göre Ümmü Seleme, “Ey Allah’ın elçisi! Erkekler gazveye katılıyor, ama biz kadınlar katılamıyoruz. Üstelik biz mirastan ancak erkeklerin aldığı payın yarısı kadar alıyoruz.” demesi üzerine, “[Ey Mümin kadınlar!] Allah’ın erkeklere siz kadınlardan daha fazla hak ve yetki vermiş olmasından dolayı, [“Keşke biz de erkek olsaydık” diye] yanıp yakılmayın. Çünkü erkekler de emeklerinin karşılığını alacaklar kadınlar da. Siz yeter ki Allah’ın bitmez tükenmez lütuf hazinesinden isteyin. Allah her şeyi hakkıyla bilir.” mealindeki Nisa, 4/32. ayet nazil olmuştur.

İbn Ebi Hatim’in (ö. 327 /938) tefsirinde geçen başka bir rivayete göre bu ayetin nüzul sebebi şudur: Bir kadın Hz. Peygamber’e gelip, “Ey Allah’ın nebisi! Bir erkek iki kadının payı kadar miras hakkına sahip (miras taksimatı hususunda bkz. Bayındır, 2012; Arslan, 2009; Seven, 2006), yine bir erkeğin şahitliği iki kadının şahitliğine denk. Biz kadınların durumu ameller konusunda da böyle mi? Bir kadın iyi bir iş yaptığında o kadına yarım sevap mı yazılacak?” diye sormuş, ardından Nisa, 4/32. ayet nazil olmuştur. ...

Sonuç olarak, nüzul dönemindeki Arap toplumunun patriarkal yapısı dikkate alındığında, Ümmü Seleme’den gelen rivayetlerdeki serzeniş ifadelerinin gerçekten dile getirilip getirilmediği noktasında birtakım kuşkular belirse bile zikri geçen ayetlerin toplumsal cinsiyet meseleleri hakkında konuştuğu şüphesizdir. Kur’an’ın bu meseleler hakkında ne söylediği ve ne tür bir çözüm yolu gösterdiği konusundan önce, bizatihi Kur’an’ın mahiyeti, işlevi, Kur’an ahkâmının aksiyolojik tasnifi gibi konular üzerinde durmak ve bütün bu konularda nasıl bir Kur’an tasavvurunun esas alınacağı meselesini tartışmak gerekir. Zira bu konudaki farklı tasavvurlar Kur’an’ı

toplumsal cinsiyet meselelerinde çözüm kaynağı yapabileceği gibi, bu meselelerin çözümünde aşılmaz engel haline de getirebilir.”

SONUÇ

Burada asıl olan problemlerle yüzleşmek ve onların üzerine giderek çözmeye çalışmaktır. Bir kısmını ele aldığım ve almadığım herbir konu hakkında da birçok açılardan derinlemesine çalışmalar yapılmalıdır ve yapılmaktadır. Hiç kimsenin, geleneği savunmak adına Kur'an'ı veya Allah Resulü'nün sahih sünnetini görmezden gelme hakkının olmadığını düşünmekteyiz. Bu yüzden Kur'an ve hadislere, her dönemde ve her yerde, Kur'an'ın kendi ilke ve prensiplerinin göz önüne alınarak yeniden yaklaşılması; tarihî bağlamı ve metin bütünselliği, tutarlı bir anlama yöntemiyle, yeniden ve defaatle elden geçirilerek yorumlanması, çağa taşınması ve problemlerin çözümünde onlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Çünkü Allah ve Resulü'nün, nasıl bir toplum, nasıl bir kadın ve erkek modeli istediklerini ortaya koydukları açıktır. Bu modeli tespit ederek çağımıza taşımak da -ulemanın kendi dönemleri için yaptığı gibi- çağdaş âlimlerin işi ve görevidir.

Diğer açıdan Kur'an'ın ve Resulullah'ın dönemlerinde bulunmayan bir problemin, onlarda aranması ve istenenin/beklenenin onlara söylenmesinin problemleri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Çünkü bazı hususlar, modern dünyanın

problemidir ama sanki geçmişte de aynı problem varmış gibi düşünülmektedir ve bu bir anakronizmdir. Benzer husus, ulemanın kendi dünyalarına ait problemler hakkında ürettikleri çözümler için de söz konusudur. Bu tür hususlarda öne sürülenler kabul edilebilir olsa da, diğer yandan kendi dönemlerini yaşayan bizlerin, müminler olarak bu problemlerle karşı karşıya kaldığımız ve bunları da kaçmadan çözmek durumunda olduğumuz bir vakıadır. Bu problemi veya benzerlerini insan hakları veya kadın hakları üzerinden hareketle de çözebiliriz. Burada da ölçümüz, kanaatimce Kur'an ve sünnet'in ruhuna, ilke ve prensiplerine ters düşmeden çözüm üretilmesidir. Yani bütün mesele kanaatimizce Kur'an ve sünnet'in ilke ve prensiplerinin tespit ve kabulünde yatmaktadır. Bunların tespitinde ortak bir kanaate varmak, sonuçları da belirleyecektir.

Bu çalışmada mezkûr yöntemi uygulayarak Kur'an ve sünnetin ilgili problemler hakkındaki ilke ve prensiplerini tespit etmeye ve onları bazı problemlere uygulamaya gayret ettik. Böylece örnek çözümler yapılabileceğini düşünmekteyiz. Bu durumun bizleri, hem çağını yaşamak hususunda hem de bu çağda dini yaşamak ve uygulamak hususunda teşvik ve güven sahibi yapacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, B. (1999).** “Bazı Âyet ve Hadisler Doğrultusunda İslâm Açısından Müsiki Sanatının Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 379-392.
- Akkaya, N. (1991).** “İslam Hukuku'nda Kadının Siyasi Hakları”, *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 236-250.
- Aktan, H. (2002).** “Kur'an'a Göre Boşanma Prosedürü”, *Dinî Araştırmalar*, 5(14), 5-16.

- Aktan, H. (2003).** “Bazı Yanlış Telakkilerin Kur'an Hakemliğinde Yeniden Değerlendirilme İhtiyacı”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998)*, I,260-279.
- Aktan, H. (2005).** “İslam'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, *Sosyal Hayatta Kadın*, 293-308, (3. baskı), İstanbul: Ensar Yayınları.
- Aktaş, C. (1991).** “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”, *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 251-259
- Amine V. (2005).** *Kur'an ve Kadın*, (çev. N. Şisman, 3. baskı), İstanbul: İz Yayınları.

- Amman, M. T. (2012).** “Din Sosyolojisi Açısından Toplumsal Cinsiyet Meselelerine İlişkin Çözüm Önerileri”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (26-27 Mayıs 2012 İstanbul)*, 53-61, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Arslan, H. (2009).** *İslam Miras Hukukunda Terike Taksiminde Gözetilen Maslahatlar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Aslan, B. (2018).** “Boşanma Yetkisi Hakkında Yapılan Tartışmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 918-927.
- Aslan, M. (1997).** “Müslüman Sanatçı Kimliği Üzerine Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 301-307.
- Aslan, R. (2011).** “Kadınların Hz. Peygamber’e Yöneltiltikleri Sorular ve Bunların Eğitim Açısından Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 15(49), 51-64.
- Ateş, A. O. (1996).** *İslam’a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ateş, A. O. (2000).** “Kadının Cinsel Sorumluluğu İle İlgili Bazı Rivayetler”, *İslamiyât*, 3(2), 97-107
- Ateş, A. O. (2015).** *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, (3. baskı), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Bakan, T. (2008).** “Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti ya da Cemaat Namazı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 41-92.
- Bayındır, A. (2012).** “İslami Açıdan Toplumsal Cinsiyet”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (21-22 Mayıs 2011 İstanbul)*, 57-84, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Berktaş, F. (2013).** “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, (ed. Y. Ecevit-N. Karkıner, 2. baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Beroje, S. (2004).** “Günümüz İspat İmkânları ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 8(19), 111-134.
- Bilgin, B. (2005).** *İslam’da Kadının Rolü Türkiye’de Kadın*, Ankara: Sinemis Yayınları.
- Bilgiz, M. (2012).** *Kur’an’da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Bilik, M. Ş. (2012).** *Kur’an’da Kadın İle İlişkilendirilen Âyetlere Çağdaş Yaklaşımlar*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- Birekul, M. (2004).** *Peygamber Günlerinde Kadın*, Konya: Yediveren Yayınları.
- Bulaç, A. (1991).** “Mekasidu’ş-Şeria Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu”, *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 292-309.
- Canan, İ. (1984).** *Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*, İstanbul: Cihan Yayınları.
- Cihan, S. (1997).** *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüt Yayınları.
- Coşkun, S. (2006).** “Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamber’in Kadınları Eğitim Siyaseti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 75-93.
- Cömert, M. (2016).** *Hazreti Muhammed Döneminde Sosyal ve Dini Hizmetler Bakımından Kadın*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Çakan, İ. L. (1991).** “Sünnette Giyim-Kuşam ve Örtünme”, *İslam’da Kılık-Kıyafet ve Örtünme*, 43-76, İstanbul: İSAV Yayınları.
- Çakın, K. (1998).** “Kadınlar ile İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi” *Dinî Araştırmalar*, 1(1), 5-30.
- Çakın, K. (2016).** “Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması”, *Dinî Araştırmalar*, 19(49), 107-130
- Çeker, O. (2001).** “Kadının Şahitliği Üzerine”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 1(1), 243-245.
- Çetin, M. (2015).** “Kadını Darp/Dövme Meselesinin Çözümünde Hz. Peygamber (s)’in Yaklaşımı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 253-280.
- Çiçek, H. (2018).** “İslâm Hukuku Bağlamında Kadının Şahitliğine Dair Farklı Yaklaşımlar”, *Route Educational and Social Science Journal*, 5(6), 77-98.
- Dalgın, N. (2005).** “Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile İlgili Naslardaki Düzenlemenin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com]*, 5(1), 1-38.
- Danışman, M. A. (2006).** “İslam Hukukuna Göre Evlilikte Velayet ve Kapsamı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 8, 239-258.
- Demirel, G. (2010).** *Kur’an-ı Kerim’de Kadın ve Psikolojisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Demirulus, P. (2014).** “Din Eğitimsi Kadınların Kadınının Dövülmesine İlişkin Görüşleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 259-294.
- Demirbağ, N. (2006).** *Kur’ân Perspektifinde Fitrî, Dinî ve Ahlâkî Bir Olgu Olarak Örtünme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Ankara.
- Dindi, E. (2017).** *Kur’an’da İslam Öncesi Kültür (Nassın Olguyla Diyalektik ilişkisi)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Dindi, K. (2019). *Siyer-Kur'an ilişkisi-Mekke Dönemi-*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Erbaş, M. (2013). “Boşanma Örneğinde Dinî Ahkâmın Kur'an ve Sünnet Işığında Güncellenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(37), 9-47.

Fidan, H. (2007). “Sanat ve Dinin Kadın Varlığında Buluşması-Türk-İslâm Sanatında Kadın İmgesi”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 127-142.

Göçeri, N. (2012). “Toplumsal Cinsiyet: Allah Vergisi Mi, Kulların Müktesebi Mi?”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı (21-22 Mayıs 2011 İstanbul)*, 299-308, İstanbul: Ensar Yayınları.

Gözütok, Ş. (2016). “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, *Dini Araştırmalar*, 19(49), 175-196.

Güden, M. P. (2006). *Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Disil İfadeler Bakımından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Güler, Z. (1998). “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, *Mehir*, 2, 14-21.

Hepşen, Ö. (2010). *Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın Bedeni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

İncekara, E. L. (2011). *Kur'an'a Göre Kadın ve Evlilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Kahraman, A. (2004). “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti Konusundaki Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü -Eleştirel Bir Yaklaşım-” *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 4(2), 59-80.

Kalyoncuo, A. (2017). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Modern Dönem Dindarlığının Kadın Algısına Kelami Bir Bakış*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize.

Kamacı, F. Z. (2012). “Câhiliye ve Hz. Peygamber Devri Süslenme Anlayışına Mukayeseli Bir Bakış”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14(54), 139-162.

Karaman, H. (1991). “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 284-291.

Karlı, İ. H. (2013). “Kadın, Sosyal Hayat ve Cami”, *Cami Kadın ve Aile*, 23-37.

Kavuştu, Ş. (2006). *Hz. Muhammed'in Aile Reisi Olarak Örnek Sahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Kaya, O. (2017). “Nisa Suresi 34. Ayet Bağlamında Kur'an ve Sünnete Göre Kadın Erkek

Eşitliği ve Kadınların Dövülmesi Meselesi”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(6), 324-346.

Kırbaçoğlu, M. H. (1991). “Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 271-283.

Kırbaçoğlu, M. H. (1999). *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Koçak, Z. (2001). “Örf ve Âdetin Hukuk Metodolojisindeki Yeri”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37(2), 59-72.

Kotan, S. D. (2007). *Medine Dönemi Sosyal Yaşantısında Kadının Konumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kuşınar, B. (2017). “Sanat, Şiir ve Müzik'in Dinin Anlatımındaki Rolü”, *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, 245-256.

Martı, H. (2009). “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, [www.dinbilimleri.com], 9(3), 101-115.

Martı, H. (2015). “Toplumsal Cinsiyet Tablosunda Perspektifin Eşitlikten Adalet Kayışı -Dini Referanslar Eşliğinde Bir Okuma Denemesi-”, *KADEM-Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 133-149.

Oruç, A. B. (2016). *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.

Özsoy, Ö. (1996). “Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlamı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 9(1-2-3-4), 135-143.

Öztürk, M. (2013). “Tarihselcilik ve Fazlur Rahman”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 193-210.

Öztürk, M. (2016). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, (5. baskı), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Öztürk, Y. (2011). “Kadınlara İlgili Olarak Hadis Rivayetlerinde Yer Alan “Aklen ve Dinen Eksik Olma” İfadesine Farklı Bir Yaklaşım”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 268-226.

Paçacı, M. (1996). “Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?”, *İslâmî Araştırmalar*, 9(1-2-3-4), 119-134.

Paçacı, İ. (2008). “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11, 59-92.

Palabıyık, M. H. (2007). “Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 31-68.

Savaş, R. (1998). “Tarihi Seyri İçinde Kadının Sosyal ve Siyasal

Konumu, *İslam'ın Işığında Kadın*", 129-138, Ankara: TDV Yayınları.

Seven, M. (2006). *İlkeler ve Hisseler Açısından İslam Miras Hukukunun Dayanakları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Sürer, E. (2018). *Kur'an Yorumlarında Kadın*, Ankara: Fecr Yayınları.

Şenat, F. A. (2014). "İnsanlık Onurunu Zedeleyen Yönüyle Toplumsal Cinsiyet Rollerini", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu*, 762-773, Ankara: DİB Yayınları.

Şener, M. (2011). "Örf, Adet ve Göreneğin Hukuki Değeri", *Din ve Gelenek: Tartışmalı İlmî Toplantı (22-24 Ekim 2010)*, 219-247, İstanbul: Ensar Yayınları.

Şenol, Ş. S. (2015). *Kadınların Özel Hallerini İlgilendiren Rivayetlerin Tahlili ve Değerlendirilmesi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük.

Tuksal, H. Ş. (2000). *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Uludağ, S. (1976). *İslam Açısından Musiki ve Sema*, İstanbul: İrfan Yayınları.

Uysal, Ş. Y. (2016). "Men Teşebbehe Bi Kavmin" Hadisini Küresel Giyim Kültürü Açısından Yeniden Okumak", *Turkish Studies*, 11(7), 293-314.

Ülgür, Z. (2010). *Kadınların Eğitim-Öğretimi Açısından Hz. Peygamber'in Hanımlara Özel Ders Vermesi İle İlgili Rivayetin Tahrir ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Ünal, A. (2017). "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 103-115.

Ünal, B. N. (2013). *İslam Kültüründe Kadın-Erkek Diyalogu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

Velioğlu, T. (2013). *Hz. Peygamber Döneminde Ev Kadını ve Aile İçerisindeki Fonksiyonu*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

Yıldırım, K. (2009). "Yakın Çevresini Oluşturan Kadın Şairlerin Hz. Peygamber Hakkındaki Şiirleri Üzerine Analitik Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, 45(1), 121-144.

Yılmaz, B. (2007). *Kur'an Yorum Tarihinde Nur Sûresi 31. Ayet İle Ahzab Sûresi 32-33., 53. ve 59. Ayetlerin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Yılmaz, B. Ö. (2009). "Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu", *İslâmî İlimler Dergisi*, 4(1-2), 329-346.

Yılmaz, M.-Velioğlu, T. (2015). "Hz. Peygamber Döneminde Kadınların El Sanatlarına İlgisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 57-76.

Yüksek, A. (2014). "İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 340-354.